

Tunnustukseton juhlatilaisuus ennen valtiopäivien avajaisia

Musiikkitalo 6.2.2018

Kun ihminen kohtaa ihmisen

Tuula Sakaranaho

Vieraista tuttuja

Viime viikolla vietettiin yhteisymmärrysviikkoa. Sen teemana oli vieraanvaraisuus, jonka tiimoilta rohkaistiin ottamaan kontaktia ihmisiin, jotka eivät välttämättä kuulu omaan lähipiiriin, joiden kieli, etnisyys, uskonto tai kulttuurinen tausta ei ole sama kuin itsellä. Toisin sanoen ihmisiä kehoitettiin rohkeasti kohtaamaan erilaisuutta ja ylittämään kuilun, jota erilaisuus usein luo. Perussanoma tässä viestissä oli se, ettei itselle vierasta tarvitse pelätä. Pelko synnyttää helposti vihaa ja halua paeta tai linnoittautua omaan poteroon. Pelon ja linnoittautumisen sijaan tavoitteena oli kohdata kulttuurista erilaisuutta ja tietyllä tavalla tehdä vieraista tuttuja.

Kehotuksen - ja koko viikon - taustalla on eräänlainen kontaktihypoteesi eli ajatus siitä, että kohtaamalla itselle vieraan ihmisen ja tutustumalla häneen, rakennetaan luottamusta ja vähennetään ennakkoluuloja. Tuota toista ihmistä ei enää nähdä jonkin itselle vieraan uskonnon tai kulttuurin edustajana vaan ihmisenä, jolla on oma henkilöhistoria, omat – hyvin arkisetkin toiveet ja unelmat siitä, miten elää hyvää elämää. Ihminen kohtaa ihmisen, jolloin tullaan yhteisen ihmisyyden äärelle.

Laajassa katsannossa yhteinen ihmisyyys taas on perusta ihmisoikeuksille, jotka länsimaisessa arvoajattelussa ajatellaan kuuluvan kaikille.

Vuorovaikutusta ja neuvottelua

Humanistisilla tieteenaloilla – joihin luen myös teologian – on kautta aikojen pohdittu ihmisten erilaisia arvoja ja korostettu arvojen merkitystä oikeudenmukaisen yhteiskunnan rakentamisessa. Ihanteellisessa maailmassa eri tavoin ajattelevat ihmiset voivat istua saman pöydän ääreen, kuunnella toisiaan herkällä korvalla ja tuoda rakentavasti esiin omat kantansa, jotka pohjautuvat heidän edustamiinsa arvoihin. Lopputuloksena on hitaasti kehkeytyvä yhteisymmärrys ja harmonia. Tätä voisi ehkä suomalaisesta näkökulmasta kutsua ”ruotsalaiseksi keskustelukulttuuriksi”.

Retoriikan tutkimuksessa on paneuduttu siihen, missä tilanteessa vuorovaikutteista keskustelua voi ylipäättään syntyä. Retoriikkaa ilmenee siellä missä ihmiset eivät ole liikaa samanmielisiä. Jos kaikki vain

hymistelevät toistensa näkemyksille – tai vaikenevat, ei asioista synny keskustelua. Toisaalta sitä ei voi myöskään syntyä tilanteissa, joissa eri osapuolet ovat niin kaukana toisistaan etteivät he jaa mitään yhteistä intressiä, joka ajaa keskustelemaan ja väittelemään. Jokin täky keskusteluun ryhtymisessä täytyy olla.

Poliitikoille tämä on varmaan täysin tuttua. Poliitikon työ tapahtuu koko ajan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, joissa asioista neuvotellaan erilailta ajattelevien ihmisten kanssa – jopa oman puolueen sisällä. Niin pientä ja homogeenistä ryhmää puoluekartalta ei löydy, että kaikki jäsenet jakaisivat yhtäläiset näkemykset. Sama koskee myös muita ryhmittymiä, jotka on koottu jonkin aatteen ympärille. Olen viime aikoina lukenut Riitta Kylänpään kirjoittamaa Pentti Linkolan elämäkertaa, jossa tulee hyvin havainnollisesti esille se, miten luonnonsuojelua voidaan tehdä hyvin erilaisista lähtökohdista käsin. Jo pelkästään terminologia rakentaa raja-aitoja sen mukaan painotetaanko luontoa vai ympäristöä.

Uskonnot ja raja-aidat

Myös uskonnot rakentavat raja-aitoja. Tai oikeastaan uskonnot eivät tee mitään – ne eivät ole eläviä olentoja – vaan ihmiset erottelevat ja tuomitsevat toisiaan oman uskonnollisen vakaumuksensa nojalla. Juuri päättyneellä Docpoint-festivaaleilla näytettiin saksalainen dokumentti Veljeni Jakob, joka kertoo kahdesta veljeksestä, joista toinen kääntyy muslimiksi. Toisilleen aina hyvin läheisten veljesten välille repeää ymmärryksen railo. Muslimiksi kääntynyt Jakob luopuu itselle rakkaasta musiikkiharrastuksesta ja alkaa elää elämää, jossa on paljon hänen perheelleen ja ystävilleen vieraita – ja jopa vastenmielisiä sääntöjä. Jakobin lähipiiri on täysin ymmällään tämän muutoksen edessä. Heille tutusta ihmisestä on yhtäkkiä tullut täysin vieras, joka tuomitsee heidän elämäntapansa ja – kärjistetysti – on valmis lähettämään heidät helvetin tuleen.

Dokumentissa Jakobin veli pyrkii ylittämään ymmärryksen railon haastatteleamalla veljeään ja seuraamalla tämän elämää muslimina. Jakob kuuluu omien sanojensa mukaan islamin salafistiseen suuntaukseen, joka on tullut tunnetuksi siitä, että se edustaa hyvin tiukkaa islamin tulkintaa ja sen edustajat suhtautuvat sekä toisinajatteleviin muslimeihin että ei-muslimeihin hyvin kriittisesti. Tällainen islamin tulkinta ei jätä paljon tilaa dialogille.

Dokumentti osoittaa hyvin havainnollisella tavalla, miten vaikeaa on ymmärtää toisen ihmisen uskonnollista vakaumusta jos itsellä ei ole siihen mitään kosketuspintaa. Tuttu muuttuukin vieraaksi.

Kiinnostavinta tässä dokumentissa on sen loppu. Jakob itse asiassa näyttää olevan ikuinen etsijä, joka ohjelman kuluessa päätyykin vaihtamaan uskontoaan kääntymällä islamista bahai-uskoon. Jakob on muslimina ollessaan mennyt naimisiin saksalaisen, muslimiksi kääntyneen nuoren naisen kanssa, joka seuraa Jakobia tämän uskonnollisessa etsinnässä ja jonka kautta uskonnon vaihtaminen kuvataan hyvin

havainnollisella tavalla. Vaimo astuu kameran eteen pukeutuneena mustaan niqabiin niin että vain hänen silmänsä näkyvät. Sitten hän vähitellen alkaa kuoria kasvo- ja päähuiveja päältä ja lopulta hän on kameran edessä nuoren naisen kiharainen pää paljaana. Minkä reaktion tämä katsojassa herättää? Todennäköisesti tuo Jakobin vaimon riisuutuminen antaa tunteen siitä, että hän on nyt ”oma itsensä”, että nyt hän on ”normaali ihminen”, jonka kanssa on helppo kommunikoida ilman näkyviä esteitä.

Dokumentin kuluessa selviää millä mielellä Jakobin veli seuraa veljensä uskonnollista etsintää; se ei ehkä ollut niinkään ymmärtäminen vaan oikeassa oleminen.

Ymmärryksen haasteet

Usein ihmisten välisissä vuorovaikutustilanteissa käy niin että ihmiset puhuvat toistensa ohitse. Näin tapahtuu varsinkin silloin, kun puheenaiheena ovat henkilökohtaiset ja arat aiheet kuten uskonnot ja katsomukset. Tilanne on tietyllä lailla ihan sama kuin missä tahansa konfliktitilanteessa, jossa yritetään sovittaa ja ratkaista ongelmia. Mittakaava vain on erilainen ja ihmisten määrä, joita ongelma koskee, on erilainen. Peruskysymys on, miten ymmärtää toista osapuolta. Ymmärrystä koetellaan sitä enemmän, mitä kauempaa osapuolet lähtevät vuorovaikutusta rakentamaan.

On kuitenkin tilanteita, joissa ohipuhumista ei saisi tapahtua tai sillä on vakavat seuraukset. Yksi esimerkki on lasten huostaanotto. Millainen vuorovaikutustilanne syntyy silloin, kun yhdellä puolen pöytää on suomalainen sosiaalityöntekijä ja toisella puolen pöytää maahanmuuttajaperhe, jolla on lasten huoltoon liittyviä ongelmia? Kumpikin osapuoli hakee ratkaisua lapsen ongelmaan omista lähtökohdistaan käsin. Huoli on sama mutta näkökannat voivat olla hyvinkin erilaisia. Kaikesta huolimatta yhteinen ratkaisu pitäisi löytyä.

”Kulttuurien kohtaamisen” reunaehdoja

Haasteelliseksi koettuja lastensuojelun tilanteita on Suomessa tutkittu ja tuotu esiin näkökulmia, joista käsin siihen liittyviä vuorovaikutustilanteita voidaan jäsentää. Nämä näkökulmat voidaan varmaan yleistää myös muihin vuorovaikutustilanteisiin, joissa ”kulttuurit”- niin sanotusti – ”kohtaavat”.

Tasa-arvo

Ensimmäisenä näkökulmana voidaan mainita tasa-arvo. Suomi on malliesimerkki pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta, jonka ihanteisiin kuuluu keskeisenä arvona tasa-arvo, jonka mukaan ketään ei saa

asettaa eriarvoiseen asemaan sukupuolen tai minkään muun syyn perusteella. Kaikkien kansalaisten tulee nauttia yhtäläistä kohtelua.

Tasa-arvoajattelun noudattaminen saattaa kuitenkin käytännön vuorovaikutustilanteissa johtaa umpikujaan. Yksiviivaisessa tasa-arvoajattelussa lähdetään liikkeelle siitä, että kaikilla on yhtäläiset mahdollisuudet ja oikeudet ajaa omia asioitaan ja osallistua oman elämänsä hallintaan. Näin ei kuitenkaan useinkaan ole. Esimerkiksi lastensuojelutapauksissa saattaa olla tilanne, jossa perhe on elänyt Suomessa vain lyhyen aikaa. Ongelmat alkavat kulminoitua uudessa tilanteessa, jossa kaikki vanhat tukirakenteet ovat hävinneet. Lapset alkavat oireilla, eikä vanhemmilla ole eväitä tilanteen korjaamiseksi.

Kun perhe ja sosiaalityöntekijä istuvat saman pöydän ääreen neuvottelemaan, sosiaalityöntekijää sitovat yleisesti hyväksytyt lait ja asetukset, joiden mukaan hänen tulee toimia. Hänen tehtävänsä on ajaa lapsen etua. Vanhemmat eivät välttämättä tunne suomalaista järjestelmää, eikä sosiaalityöntekijää sitovia reunaehtoja. Heidän kokemuksensa voi olla se, että sosiaalityöntekijä asettuu lapsen puolelle heitä vastaan. Heidän vanhemmuutensa ja vastuunsa lapsesta ohitetaan. Pahimmillaan kokemus vanhempien sivuuttamisesta herättää pelkoa ja hämmennystä sekä epäluuloa viranomaisia kohtaan. Viranomaisten toiminta voidaan kokea jopa väkivaltaiseksi varsinkin silloin, kun lapsen pahoinvointiin lähdetään etsimään syytä maahanmuuttajuudesta.

Keskustelussa voi käydä myös niin, että perheen isä puhuu ja äiti on hiljaa – jos hän ylipäätään on paikalla. Patriarkalisessa perhejärjestelmässä isän tehtävä on edustaa perhettä ja olla sen puhemies viranomaisten kanssa. Häntä painaa vastuu perheensä hyvinvoinnista. Sosiaalityöntekijä – joka on useimmiten nainen – taas voi kokea tämän ongelmallisena. Jotta hän saisi kokonaiskuvan tilanteesta, olisi hänelle tärkeää kuulla myös äidin näkökulma. Hänelle sekä isä että äiti edustavat perhettään tasaveroisesti, mikä saattaa perheen isälle tuoda kokemuksen hänen ohittamisestaan neuvottelussa. Pahimmillaan perheen isä saattaa kokea, että häntä vähätellään ja hänen arvonsa isänä alennetaan.

Esimerkki osoittaa sen, että jos eri osapuolet eivät jaa samaa arvomaailmaa, vuorovaikutuksessa päädytään herkästi pattitilanteeseen. Toiminta ei käytännössä tuota ihmisten välistä tasa-arvoa vaan erilaisia syrjinnän kokemuksia – ja jopa syrjintää.

Kulttuurisensitiivisyys

Lääkkeeksi tällaisiin vuorovaikutuksen pattitilanteisiin tarjotaan muun muassa kulttuurisensitiivisyyttä. Käytännössä tämä tarkoittaa kykyä ymmärtää kulttuurista erilaisuutta ja herkkyyttä vastapuolen kokemusmaailmalle. Lähtökohtana on ajatus siitä, että ihmiset ovat erilaisia. Heidän arvomaailmansa ja toimintatapansa voivat poiketa tututusta – ja tuota erilaisuutta on tärkeä oppia tuntemaan ja

ymmärtämään. Yksi tapa on edellä mainittu yhteisymmärrysviikon vieraanvaraisuus, joka ulotetaan oman sisäpiiriin ulkopuolelle.

Peruskysymys on tietenkin se, kuinka paljon meidän tulee ymmärtää ja hyväksyä kulttuurista erilaisuutta. Missä kulkee ymmärryksen rajat? Yksi selkeä raja on tietenkin lainsäädäntö. Mutta tästäkin asiasta taitetaan peistä esimerkiksi Kanadassa ja myös joissakin Euroopan maissa. Kanadassa on kiistelty siitä, kuinka pitkälle esimerkiksi perheasioissa ja varsinkin avioerotapauksissa tulee huomioida juutalainen ja islamilainen laki. Joissakin arabimaissa voi valita, viekö avioerotapauksen maallisen vai uskonnollisen tuomarin ratkaistavaksi. Suomessa – eikä Euroopassa ylipäätään – voi toimia näin. Meillä on yksi ja sama laki kaikkia varten.

Kulttuurisensiitiviseen vuorovaikutukseen liittyy myös vakavia riskejä, jos toisen osapuolen käyttäytymistä ryhdytään tulkitsemaan kulttuurisista eroista käsin. Tällöin turvaututaan helposti stereotyyppioihin. Ihmiset niputetaan samaan joukkoon esimerkiksi sen perusteella, mistä maasta he ovat kotoisin. Lopputuloksena on se, että kulttuurinen selittäminen itse asiassa estää näkemästä ihmisten välisiä eroja.

Uskontolukutaito

Sama koskee uskontoja. Yhteisymmärrysviikolla korostettiin uskontojen ja katsomusten lukutaidon merkitystä. Lyhyesti uskontolukutaito tarkoittaa uskontosensiitivisyyttä ja käytännössä sen erottamista, milloin uskonto on tai ei ole merkityksellinen asia, johon tulee kiinnittää huomiota.

Jälleen kerran voimme ottaa esimerkin lastensuojelusta. Miten viranomaisen tulee toimia sellaisessa tilanteessa, jossa hän pyrkii ratkomaan lapsen ongelmallista tilannetta voimassa olevien sääntöjen puitteissa ja vastapuoli vetoaa omassa kannassaan Allahiin ja Koraaniin? Tilanne voi viranomaisen kannalta olla todella turhauttava. Hänen voi olla myös vaikea reagoida uskontoon tukeutuvaan puheeseen, jos hän kokee, ettei hänellä ole asiasta tarpeeksi tietoa. Hän saattaa myös epäillä, että asiakas ei aidosti ole uskonnollinen vaan käyttää uskontoa vain keppihevosenä.

Vastapuoli taas saattaa kokea, että elämän muutosten riepottelussa uskonto on ainoa ankkuri, joka pitää hänet kiinni elämän syrjässä. Uskonto antaa hänelle voimaa ja keinoja, joilla selittää elämää parhaiten päin, vaikka moni asia olisi mutkalla. Uskonto voi antaa hänelle tunteen siitä, että hän on arvokas ihminen, vaikka yhteiskunnallisesti katsottuna hän olisi vähäosainen ja avun tarpeessa. Uskonto voimaannuttaa häntä, jos halutaan käyttää tätä muotitermiä.

Missä tilantessa viranomainen voi – kaikesta huolimatta - vain sanoa, että uskonto ei kuulu tähän ja se laitetaan nyt syrjään?

Valta-asetelma ja mielikuvat

Kysymys johtaa esittämään jatkokysymyksen: Kenellä on valta määritellä, miten erilaisissa vuorovaikutustilanteissa tulee toimia? Kuka on vallan käyttäjä, ja kuka on vallan kohde? Miten valtaa käytetään? Missä asioissa?

Uskonnon kohdalla vallankäyttö voi näkyä ainakin kahdella tavalla. Se voi ensinnäkin olla uskontosokeaa, jolloin uskontoa ei nähdä millään tavoin merkityksellisenä asiana. Tällaisessa vallankäytössä ei ole tilaa kulttuurisensitiivisyydelle.

Toisaalta vallankäyttö voi ilmetä siinä, että toisen osapuolen kaikki ongelmat selitetään vain uskonnolla tai kulttuurilla. Tällöin jää huomaamatta ihminen yksilönä, jolla on oma yksilöllinen henkilöhistoriansa.

Yhtenä esimerkkinä tällaisesta uskonnollistamisesta voi mainita mielikuvat, jotka liitetään muslimienemmistöisistä maista tuleviin ihmisiin. Toisen maailmansodan jälkeen esimerkiksi Ranska ja Saksa toivat Eurooppaan siirtotyövoimaa Pohjois-Afrikasta ja Turkista eli maista, joissa islam oli enemmistöuskonto. Muuttoliikkeen alkuvaiheessa siirtotyöläiset nähtiin kansallisina ryhminä, jolloin heistä puhuttiin marokkolaisina, algerialaisina tai turkkilaisina. Viime vuosikymmeninä tilanne on muuttunut ja näistä maista tulleita siirtolaisia on alettu niputtaa ”muslimeiksi”. Nimitys antaa ymmärtää, että tietyistä maista tulleiden ihmisten elämää jäsentää etupäässä yksi asia ja se on heidän uskontonsa.

Käytännössä näin ei kuitenkaan välttämättä ole. Meillä suomalaisilla on vielä opittavana se, että meidän mielikuvissamme ”muslimina” kulkeva henkilö voi olla uskonnoton tai jopa tunnustuksellinen ateisti. Lähtömaa ei määrittele ihmisen uskonnollisuutta. Uskontoa voi harjoittaa eri tavoin ja sen merkitys eri elämänalueilla vaihdella suuresti.

Identiteetin moninaisuus

Tuli ihminen mistä maasta tahansa hänen identiteettinsä rakentuu monista eri tekijöistä, joihin voidaan lukea ainakin ikä, sukupuoli, yhteiskunnallinen asema, koulutus, työ ja perhesuhteet. Näiden ohella tietenkin myös kulttuuriset tekijät, kuten etnisyys, kieli, uskonnot ja aatteet, voivat toimia ihmisen identiteetin tärkeinä rakennusaineina. Nykyajan markkinayhteiskunnassa myös ulkonäkö ja elämäntyyli määrittävät vahvasti sitä, kuka tai mitä ihminen on.

Luetteloa voisi jatkaa mutta varmasti me kaikki jaamme ajatuksen identiteetin moninaisuudesta. Se on oikeastaan ihan itsestäänselvä, kun sen muotoilee näin. En usko että kukaan ryhtyisi tässä asiassa väittämään vastaan. Mutta miten tämä itsestäänselvyys näkyy käytännön vuorovaikutustilanteissa?

Vuorovaikutustilanteissa edellä mainitsemani identiteettitekijät toimivat ikään kuin linssinä, joiden lävitse tulkitsemme toisen ihmisen olemusta ja käyttäytymistä. Tämä taas herättää kysymään, mikä linssi meidän päässämme aktivoituu, kun kohtaamme itsellemme vieraan ihmisen. Mihin huomiomme kiinnittyy ensimmäisenä ja kuinka nopeasti lähdemme toista ihmistä tulkitsemaan ensivaikutelmamme perusteella?

Suomi: meidän ja muiden kieli?

Yhden esimerkin siitä, miten tulkinnallinen linssi aktivoituu vuorovaikutustilanteessa, tarjoaa suomen kielen puhuminen. Mieheni on irlantilainen, joka on asunut Suomessa 40 vuotta ja puhuu suomea. Kun hän asioi esimerkiksi kaupoissa tai toimistoissa, käy usein niin, että hän puhuu suomea mutta hänelle vastataan englannin kielellä. Mistä tämä kielenvaihto kertoo? Jos haluamme tulkita tilannetta kauniisti, voi ajatella että tässä suomalainen osoittaa vieraanvaraisuutta ulkomaalaiselle puhumalla kieltä, jonka hän ajattelee helpottavan ulkomaalaisen elämää Suomessa. Ulkomaalaisen näkökulmasta se, että hänet 40 vuoden Suomessa asumisen jälkeenkin nähdään aina vain ”ulkomaalaisena”, voi olla loukkaavaa.

Kielenvaihto tekee rajanvedon ja sisältää ajatuksen siitä, että suomen kieli ikään kuin kuuluu vain suomalaisille ja ulkomaalaiset eivät voi sitä kunnolla oppia. Kiinnostavaa tässä on se, että oman kielen varjeleminen on yleensä ominaista pienille vähemmistöille, jotka kokevat asemansa uhatuksi. Asenne poikkeaa suuresti maista, joissa puhutaan englantia, ranskaa tai saksaa. Euroopan suurissa maissa oletetaan, että ihmiset oppivat maan kielen. Varsinkin englanti kattaa niin laajoja alueita maailmassa, että sitä myös puhutaan hyvin eri tavoin. Erilaiset korostukset ovat arkipäivää.

Toisaalta Suomessa osoitetaan herkkyyttä eri kielille eri tavoin kuin monissa muissa maissa. Meillä opetetaan koulussa suomen kielen ohella myös montaa eri äidinkieltä. Ehkä suomen kielen tärkeydestä nousee ymmärrys myös siitä, että kieli on tärkeä identiteetin rakennusaines. Ongelmalliseksi tämä ajatus muuttuu silloin, jos rakennetaan kielellisiä raja-aitoja ja oletetaan, että vain ”pesunkestävä supisuomalainen” voi osata suomea ja vain hänellä on oikeus suomen kieleen.

Yhtenäisyyttä erilaisuudessa

Palataksemme yhteisymmärrysviikolle, josta puheessani lähdin liikkeelle, ehkä oikeanlaista vieraanvaraisuutta voisi erilaisuuden ymmärtämisen ohella olla suomen kielen ja suomalaisuuden

jakaminen ja sen ymmärtäminen, että ihminen voi olla ”supisuomalainen” hyvin monella tavalla. Meillä on alueittain erilaisia murteita, jotka koetaan rikkautena. Kun Suomi monikulttuuristuu, ehkä jonkinlainen uusi murre voisi olla ”kosmopoliitti suomi”, jota puhutaan erilaisilla korostuksilla. Vuorovaikutuksessa tähdättäisiin siihen, että eri osapuolten välille ihan oikeasti löydettäisiin yhteinen kieli. Kunnioitettaisiin erilaisuutta mutta annettaisiin mahdollisuus myös löytää yhtenäisyyttä.